

STANISŁAW MICHALKIEWICZ

ŚLĄSK W BADANIACH HISTORYKÓW RADZIECKICH

28 I 1724 r. Piotr I wydał dekret powołujący do życia Rosyjską Akademię Nauk. Było to niewątpliwie wydarzenie epokowe, na miarę wieku Oświecenia i ówczesnego władcy państwa carów: powstawała bowiem instytucja, która miała zaważyć w dużym stopniu na rozwoju badań i myśli naukowej Rosji, a następnie ZSRR. Akademia swe pierwsze posiedzenie odbyła 2 XI 1725 r. Nie zawsze nosiła swą pierwotną nazwę. Początkowo zwała się Rosyjską Akademią Nauk, później krótko Akademią Petersburską i kolejno Cesarską. Pod tą ostatnią nazwą funkcjonowała do 1917 r. Po rewolucji przywrócono pierwotną nazwę: Rosyjska Akademia Nauk. Obowiązywała ona do 1925 r., kiedy przekształcono ją w Akademię Nauk ZSRR. Obchodzone w tym roku uroczystości 250-lecia powołania Akademii stają się poniekąd podwójne, jakkolwiek faktycznie tak nie jest. Działalność Rosyjskiej Akademii Nauk rozpoczęła się w 1725 r., a Akademii Nauk ZSRR w 1925 r. Jubileusz winien przeto kończyć się dopiero w roku następnym.

Osiągnięcia Rosyjskiej Akademii Nauk i Akademii Nauk ZSRR są niewątpliwie. Zaznaczyły się one prawie we wszystkich dziedzinach wiedzy, w tym również w historii¹. Nie tu miejsce na dokonanie oceny dorobku w każdej dziedzinie, niemniej rocznica skłania do refleksji i próby dania odpowiedzi, czy i w jakim stopniu Śląsk był przedmiotem zainteresowań historyków radzieckich, prowadzących badania z reguły w ramach Akademii bądź pod jej patronatem. Odpowiedź nie jest łatwa. Badania regionalne najczęściej wynikają z potrzeb ojczystej historii. Jeżeli wychodzą poza te granice, dotyczą zagadnień, które swym charakterem wykraczają poza problematykę ściśle regionalną.

Problematyka śląska niewątpliwie nie zaliczała się do najbardziej interesującej z punktu widzenia dziejów Rosji. Wprawdzie stąd wywodził się kurlandzki ród Bironów, który w czasie panowania carowej Anny doszedł do szczególnego znaczenia, ale ze Śląskiem nie utrzymywał on poważniejszych kontaktów. Podobnie nie należy jako istotnych trakto-

---

¹ G. A. Kniaziew, A. W. Kolcow, *Kratkij ocerk istorii AN SSSR*, Moskwa—Leningrad 1957.

wać informacji, że w Wielkiej Lipie Śląskiej urodził się I. Dybicz. Epizodem był także pobyt M. Kutuzowa na Śląsku i jego śmierć w Bolesławcu. Odrębne zagadnienie — to wyzwolenie Śląska w 1945 r. Jest to problem niezwykle istotny, ale jeszcze nie zbadany do końca.

Badania radzieckie dla historyków śląskich mają dwojakie znaczenie. Z jednej strony publikacje Instytutu Historii Akademii Nauk ZSRR odgrywają rolę inspirującą w sensie sposobu traktowania historii regionalnej, z drugiej — dostarczają określonych informacji do dziejów Śląska. Te ostatnie nie są wprawdzie liczne, niemniej poszerzają naszą wiedzę o przeszłości interesującej nas dzielnicy.

Historiografia radziecka posiada bogate tradycje współpracy z ośrodkami polskimi, w tym również z wrocławskim i katowickim. Wystarczy wymienić pobyty, połączone przeważnie z wygłoszeniem referatu, takich historyków, jak I. S. Miller, W. D. Koroluk, I. I. Kostiuszko, P. M. Kaleniczenko, B. F. Porszniew. Wprawdzie nie dotyczyły one historii Śląska, niemniej dla badań tych miały niejednokrotnie pewne znaczenie. Na szczególne podkreślenie zasługuje uczestnictwo historyków radzieckich w konferencjach organizowanych przez Śląski Instytut Naukowy w Katowicach². Wygłaszane tam referaty prezentowały dorobek radzieckiej nauki historycznej i pośrednio oddziaływały na rozwój badań śląskich. Równocześnie nawiązywano kontakty osobiste, powstawały możliwości lepszej informacji w zakresie badań historycznych i publikacji w wydawnictwach Instytutu Historii Akademii Nauk ZSRR³.

Z punktu widzenia potrzeb badań regionalnych dla historyka śląskiego są niewątpliwie interesujące zarówno prace historyków republik związkowych, jak autonomicznych czy nawet okręgów autonomicznych. Niejednokrotnie mają one znaczenie inspirujące; cenne są pod względem metodologicznym, pokazują sposób podejścia do różnorodnych problemów, których nie brak w badaniach nad historią Śląska. Pod tym względem szczególnie interesujące jest ujmowanie problematyki narodowościowej, zwłaszcza kształtowania się nowożytnej świadomości narodowej, ruchu rewolucyjnego, solidarności międzynarodowego proletariatu itp.⁴

² Udział brali przeważnie P. M. Kaleniczenko, historyk z Kijowa, i I. I. Kostiuszko z Instytutu Słowianoznawstwa Akademii Nauk ZSRR w Moskwie.

³ Por. A. Brożek, *Ukraińscy robotnicy w przemyśle województwa Śląskiego* (*Ukraiński historyczny журнал*, Kijów 1965, nr 7, s. 59—65); S. Michalkiewicz, *Struktura robotnicza Śląska w drugiej połowie XIX wieku* (*Sowietskoje sławianowiedienije*, Moskwa 1973, nr 5, s. 29—45). Na łamach tego pisma ukazała się także recenzja części drugiej II tomu *Historii Śląska*.

⁴ Zob. *Lietuvos TSR Istorija*, t. I—III, Vilnius 1961—1965; *Istorija Łatwijskoj SSR*, Ryga 1952—1956; *Istorija Estonskoj SSR*, Tallinn 1964—1968; podaję tylko przykładowo. Podobne pozycje jedno- i wielotomowe istnieją prawie dla wszystkich republik związkowych i autonomicznych oraz większych miast czy okręgów autonomicznych.

Prace dotyczące problematyki śląskiej są na ogół rzadkie. Z reguły odnoszą się do zagadnień wykraczających poza granice interesującej nas dzielnicy. B. D. Griekow np., pisząc na temat Rusi, z natury rzeczy sięga również do źródeł śląskich⁵. Badacz ten interesował się rozwojem polskich prac nad zagadnieniami społeczno-gospodarczymi i dał temu wyraz na metodologicznej konferencji w Otwocku⁶.

Problematyka Śląska znalazła też pewne odzwierciedlenie w twórczości naukowej W. Piczety, w popularnym szkicu N. Gracjanskiego oraz w wydanej w czasie wojny pracy zbiorowej pod redakcją Z. R. Nejedlego, poświęconych zagadnieniu zmagania zachodnich i południowych Słowian z agresją niemiecką⁷. Wprawdzie Śląsk pojawiał się tam tylko sporadycznie, jako egzemplifikacja dokumentująca analizę poszczególnych zjawisk, niemniej fakt ten nie jest bez znaczenia przy próbie dania odpowiedzi na postawione przez nas pytanie.

Okres rozkwitu średniowiecza i czasów nowożytnych po wiek XVIII nie znalazł również poważniejszego odbicia w radzieckiej historiografii. Dopiero wojnie siedmioletniej poświęcono więcej uwagi. Z dawnych historyków wiele zajmował się tym zagadnieniem autor wielotomowej historii Rosji, S. M. Sołowiow, profesor Uniwersytetu Moskiewskiego w latach 1847—1879, a od 1872 r. akademik⁸. Na temat udziału rosyjskiej armii i floty w wojnie siedmioletniej pisał wybitny znawca zagadnień wojskowości, wieloletni wykładowca Akademii Wojskowej Sztabu Generalnego, D. F. Masłowski⁹. W 1948 r. wreszcie ukazała się drukiem, pod redakcją N. M. Korobiowa, książka zawierająca materiały źródłowe do przebiegu działań rosyjskiej armii i floty w czasie wojny siedmioletniej¹⁰.

⁵ B. D. Griekow, *Kijewska Ruś*, Moskwa 1954.

⁶ *Pierwsza Konferencja Metodologiczna Historyków Polskich*, t. I, Warszawa 1953.

⁷ *Wiekowaja bor'ba zapadnych i jużnych sławian protiv giermanskoj agresii*, pod red. Z. P. Nejedlego, Moskwa 1944, ss. 223, wyd. Akademii Nauk ZSRR; M. K. Liubanski, *Istorija zapadnych sławian prybaltijskich, czechow i polakow*, Moskwa 1917, ss. XV + 458; Gracjanski, *Bor'ba sławian i narodow Pribaltiki s niemieckoj agresiej w sriednije wieka*, Moskwa 1943, ss. 64; B. Picze-ta, *Wiekowaja bor'ba polskogo naroda s niemieckimi zachwacznykami* (Istoriczeskij żurnał, 1941, nr 9, s. 64—73).

⁸ S. M. Sołowjow, *Istorija Rossii*, t. VIII.

⁹ D. F. Masłowski, *Russkaja armija w siemiletniu wojny*, Petersburg 1886—1891.

¹⁰ *Siemiletnaja wojna. Materialy o diejstwijach russkoj armii i flota w 1756—1762 gg.*, pod red. N. M. Korobkowa, Moskwa 1948.

Kolejnym problemem, który znalazł odbicie w rosyjskiej i radzieckiej historiografii, był przebieg kampanii 1813 r. Wprawdzie odbywała się ona nie tylko na Śląsku, niemniej również tu toczyły się działania wojenne; co więcej, w Bolesławcu znajdowała się kwatera M. Kutuzowa. Tu zresztą podpisano 4 VI 1813 r. zawieszenie broni (w Pielaszkowicach). Nieprzypadkowo więc już dawna historiografia rosyjska podejmowała problematykę 1813 r., w tym również wydarzeń rozgrywających się na Śląsku¹¹. Badania kontynuowano w latach władzy radzieckiej, przy czym zainteresowanie budził M. Kutuzow, w tym jego pobyt i działalność w czasie kampanii 1813 r. na Śląsku¹².

Zagadnienia wewnętrznośląskie końca XVIII i pierwszej połowy XIX w. znalazły szerokie odzwierciedlenie w monografii S. B. Kana, poświęconej powstaniom tkaczy śląskich w 1793 i 1844 r.¹³ Autor nieprzypadkowo podjął ten ważny temat. Powstanie tkaczy — jak wiadomo — doczekało się wysokiej oceny K. Marksa i F. Engelsa. Nie miało jednak wyczerpującej monografii. Trud S. B. Kana okazał się niezwykle owocny. Autor na szerokim tle porównawczym i sytuacji wewnętrznej Śląska, zwłaszcza zaś położenia przemysłu tkackiego i jego zacofania, pokazał nie tylko narastanie konfliktów społecznych, ale także szczytowe wzniesienia fali niezadowolenia, które znalazło ujście w powstaniach. S. B. Kan wykazał odmiennosć powstań z 1793 i 1844 r. W swej monografii oparł się zarówno na literaturze przedmiotu, jak i współczesnej publicystyce oraz innych materiałach źródłowych. Dzięki temu historyk śląski otrzymał pracę, która wydatnie pogłębiła naszą znajomość przeszłości dzielnicy w końcu XVIII i pierwszej połowie XIX w. Wprawdzie monografia ta nie zamyka drogi do dalszych badań nad problemem powstania tkaczy śląskich, niemniej pozostanie pozycją klasyczną, bez uwzględnienia której trudno byłoby poczynić dalsze kroki w pogłębieniu problemu.

Śląsk w okresie Wiosny Ludów nie zajął w historiografii radzieckiej poważniejszego miejsca. Rozgrywające się tu wydarzenia nie zostały jednak nie zauważone; co więcej, w dwutomowym wydawnictwie poświę-

¹¹ P. Adrijanow, *Ot Niemna do Rejna. Wojna 1813 g. Bor'ba za oswo-
bożdienije Jewropy od iga Napoleona*, O. 1913; M. Bogdanowicz, *Istorija
wojny 1813 g. za niezawisimost' Giermanii, po dostowiernym istocznikam*, t. I—II,
Petersburg 1863; P. P. Karpow, *Wojenno-istoriczeskij obzor wojny 1813 g.*,
Petersburg 1855; M. I. Kutuzow, *Sbornik dokumentow*, t. V, Moskwa 1956.

¹² Szerzej o Kutuzowie na Śląsku zob. M. I. Kutuzow, *Sbornik dokumen-
tow*, t. V.

¹³ S. B. Kan, *Dwa wosstanija silezskich tkaczey 1793—1844*, Moskwa—Lenin-
grad 1948.

conym rewolucji lat 1848—1849 znalazły względnie szerokie odbicie¹⁴. O wydarzeniach rewolucyjnych na Śląsku i masakrze w Świdnicy piszą U. A. Szuster i M. I. Friman. Sporadycznie problematyka śląska pojawiała się także w pracach innych autorów tego wydawnictwa. Fakt, iż niektóre zagadnienia sygnalizowano w spisie treści i wyodrębniano, świadczy o tym, że historycy radzieccy właściwie ocenili znaczenie badanych przez siebie wydarzeń.

Ziemie zachodnie Polski, w tym również Śląsk, stały się przedmiotem zainteresowań E. Rubinsztein, autorki monografii dotyczącej poczynąń i polityki imperializmu niemieckiego na przełomie XIX i XX w.¹⁵ Jest to interesująca pozycja oparta zarówno na bogatej historiografii i publicystyce, jak i na materiałach archiwalnych, w których Śląsk zajmował marginesową pozycję. Natomiast na podkreślenie zasługuje fakt, że problematyka ta znalazła szerokie odzwierciedlenie i jest traktowana w powiązaniu z ogólną polityką niemieckiego imperializmu na polskich ziemiach zachodnich.

Lata II wojny światowej należą do tych okresów, które budziły i nadal budzą szczególne zainteresowanie zarówno historyków, jak i opinii publicznej. W tej dziedzinie historiografia radziecka niewątpliwie ma poważne osiągnięcia. Zagadnienia śląskie znajdują odbicie nie tylko w pamiętnikach, ale także w wielotomowej historii zmagañ ZSRR z hitlerowskim najeźdźcą¹⁶. Szczególne znaczenie pod tym względem ma tom V, w którym przedstawiono problem wyzwolenia Śląska¹⁷. Wprawdzie uwagi na ten temat znajdują się sporadycznie również w innych tomach; nie zajmują tam jednak dominującej pozycji. Podobnie interesujące informacje o Śląsku można znaleźć w opracowaniach dotyczących polityki zagranicznej, zwłaszcza dotyczącej okresu powojennego¹⁸.

Z przytoczonych przykładów wynika, że problematyka śląska niejednokrotnie budziła zainteresowania historyków radzieckich. Znalazła też ona odzwierciedlenie w syntezie historii Polski wydanej w ZSRR¹⁹.

¹⁴ *Rewolucji 1848—49 gg.*, pod red. F. W. Patiomkina i A. I. Mołoka, t. I—II, Moskwa 1952.

¹⁵ H. Rubinsztein, *Polityka imperializmu niemieckiego na ziemiach zachodnich na przełomie XIX i XX w.*, Warszawa 1955.

¹⁶ *Historia Wielkiej Wojny Narodowej Związku Radzieckiego 1941—1945*, t. V; *Zwycięskie zakończenie wojny z hitlerowskimi Niemcami. Klęska imperialistycznej Japonii (1945)*, Warszawa 1965. W pozostałych tomach informacje na temat Śląska mają charakter sporadyczny.

¹⁷ Zob. tamże, s. 158—175.

¹⁸ Bibliografia dotycząca tego zagadnienia jest szczególnie bogata. Jak dotąd jednak nie znalazła jeszcze wyczerpującego opracowania ani w historiografii polskiej, ani radzieckiej.

¹⁹ *Istorija Polszy*, t. I—II, Moskwa 1954.

Historyka zajmującego się problematyką śląską może interesować sprawa, jak dalece uwzględniano dzieje tej dzielnicy. Odpowiedź nie jest łatwa, gdyż problematyka ta nie była wyodrębniana i na ogół traktowano ją łącznie z problematyką ogólnopolską. Szeroko uwzględniano ją w odniesieniu do wczesnych dziejów Polski. W dziejach Polski jagiellońskiej zajmuje ona stosunkowo mało miejsca i pojawia się raczej sporadycznie. Dopiero XIX i XX w. stanowią okres, kiedy Śląsk ponownie znajduje się w centrum rozważań przy omawianiu problematyki polskich ziem zachodnich. Interesująca nas problematyka została przedstawiona przez takich historyków, jak W. D. Koroluk, L. W. Razumowska, P. N. Tretiakow, I. S. Miller, S. B. Kan, U. A. Szuster, M. I. Friman, I. I. Kostiuszko, M. P. Mitina, E. I. Rubinsztejn.

Aktualnie w Instytucie Słowianoznawstwa i Bałkanistyki Akademii Nauk ZSRR prowadzi się badania, które uwzględniają także problematykę śląską. Opierają się one nie tylko na literaturze przedmiotu, ale także na źródłach drukowanych i archiwaliach, w tym również znajdujących się we Wrocławiu. Stwarza to dogodne warunki do kontynuowania współpracy i dobre perspektywy na przyszłość.

SCHLESISIEN IN DEN FORSCHUNGEN SOWJETISCHER HISTORIKER

Der 1974 begangene 250. Jahrestag der Berufung unter Peter I. der Russischen Akademie der Wissenschaften, deren Erbin die Akademie der Wissenschaften der UdSSR ist, wirft u.a. die Frage auf, ob und in welchem Ausmasse sie sich mit schlesischen Problemen befasste. Die russischen und später die sowjetischen Forschungen haben sich mit der Geschichte Schlesiens grundsätzlich nicht befasst. Nichtsdestoweniger können die Veröffentlichungen der Akademien der einzelnen Sowjetrepubliken bzw. der Filialen der autonomen Republiken und der autonomen Bezirke für den schlesischen Historiker im Hinblick auf die Art und Weise der Behandlungen bestimmter Fragen nicht uninteressant sein.

Die schlesischen Probleme erweckten in der Regel dann das Interesse, wenn ihre Bedeutung die Grenzen der Region überschritt oder wenn sie mit dem Aufenthalt der russischen Armee auf diesem Gebiet verbunden waren, wie z. B. während des 7 jährigen Krieges und des Feldzugs von 1813. Eine breite Widerspiegelung fand der Aufenthalt von M. I. Kutusow in Schlesien. S. B. Kan widmete eine Monographie dem Aufstand der schlesischen Weber. Über die Revolution 1848—1849 schrieb man in einer Synthese dieser Ereignisse in Europa. Des öfteren wurden auch die deutsche Aggression im Mittelalter, der deutsche Imperialismus, die Bedeutung des Wirtschaftspotentials von Oberschlesien für Deutschland usw. mehr oder minder eingehend besprochen. Zusammenfassend wurde die Befreiung Schlesiens im Jahre 1945 dargestellt. Ausserdem fand die schlesische Problematik in Memoiren und in der Synthese der Geschichte Polens eine Widerspiegelung, u. zw. besonders in bezug auf das frühe Mittelalter und den Zeitabschnitt nach der Teilung Polens.